DE

DIALOGI QVI TACITI NOMINE FERTVR SERMONE IVDICIVM

SCRIPSIT

THEODORVS VOGEL.

DE DIALOGI QVI TACITI NOMINE FERTVR SERMONE IVDICIVM.

EPISTOLA

QVA

VIRO SPECTATISSIMO

VT DE ANTIQVITATIS STVDIIS ITA DE PATRIAE IVVENTVTIS EDVCATIONE

SINGVLARITER MERITO

SENI MVLTIS NOMINIBVS VENERABILI

FRIDERICO AVGVSTO ECKSTEIN

DECEM LVSTRA IN SANCTISSIMO PRAECEPTORIS MVNERE

SVMMA CVM LAVDE PERACTA

A. MDCCCLXXXI DIE VI MENSIS IANVARII

EX ANIMI SENTENTIA GRATVLATVR

THEODORVS VOGEL

COLLEGA.

LIPSIAE

TYPIS B. G. TEVBNERI

MDCCCLXXXI.

Quadraginta quinque anni sunt, cum Tu, vir spectatissime ac de me meritissime — si quidem speciosa multa docuisse, imitanda multa exemplo monstrasse id est optime de aliquo meruisse — *Prolegomena in Taciti qui fertur dialogum de oratoribus* emisisti, palmarem sane libellum, a quo iure meritoque etiamnunc, quicunque harum quaestionum quasi arcanis initiari cupiunt, primordia capere soleant. Non cessavit eo quod insecutum est 'saeculo', ut Taciti more loquar, hominum eruditorum in ea parte studiorum industria. Neque mirum: nam sive cum F. A. Wolfio 'aureolum' illum de oratoribus libellum dices sive cum Henrico Gutmanno 'non ex auro puro compositum sed vilioribus metallis mixtum', utique tam illustre est antiquitatis monumentum, ut non possint non eo revocari etiam atque etiam litteratorum hominum cogitationes.

Habemus iam Adolfi Michaelis opera editionem ad optimorum codicum fidem accurate expressam, multi interim loci ingeniosis coniecturis emendati sunt, de magistratuum sub imperatoribus administratione accuratiora quam antea sciebantur nos docuerunt Borghesii, Mommseni, Marquardti, Eprium Marcellum inscriptio Capuana, C. Licinium Mucianum fratrum arvalium acta nuper inventa notiores fecerunt, nonnihil denique lucis attulerunt variae illae de dialogi auctore disputationes a Wittichii commentatione Iahnii annalibus a. 1839 inserta usque ad recentissimum Weinkauffii librum.

At is locus, in quo cardinem verti nemo negabit, *sermonis proprietatem* dico, me iudice ne a Weinkauffio quidem, qui singulariter in hoc genere meritus est, ita quoquoversus sine ira et studio pertractatus est, ut inutile sic hoc filum pertexere. Neque enim is liber, quem hoc ipso anno emisit vir diligentissimus et in re laudabili pertinacissimus, ad eas copias, quas ille in commentariis annorum 1857 et 1859 congesserat, nova admodum multa adstruxit, quae

quidem ad sermonem attineant. Egregia autem Gerardi Iansenii disputatio, quae 1878 Groningae prodiit, — opus omni laude dignum et meo iudicio secundum Prolegomena Tua in hoc genere optimum — tractat illa quidem, ut alia omnia, ita eum quoque locum qui est de sermone, quamvis paulo brevius, tamen scitissime, verum ita, ut de industria excludat, quae cum illa ipsa de auctore libelli quaestione non arte cohaereant, sed latius pateant. Inde illius opera (atque idem fere de Weinkauffii libris dicendum erit) abunde, opinor, iis satisfaciet, qui Tacitum auctorem adgnoscere sua sponte parati hanc suam sententiam ab hac quoque parte defensam volunt. Contra iis non satis consultum est, qui non dico Quintiliano Pliniove dialogum vindicent, sed aliquatenus illorum quoque causas agi subtilique statera, quae singulis faveant, examinari cupiant.

Quantopere Te, vir carissime, illi de sermone scrupuli pupugerint, clarissimo iudicio prodidisti. Cum enim omnibus momentis diligenter ponderatis (p. 39) a Tacito Domitiani tempore dialogum compositum esse collegisses, in ipsa operis peroratione, quasi eius sententiae Te iam paeniteret, ‘summam’ professus es ‘superesse difficultatem in genere dicendi a Tacito plane abhorrente positam ideoque totam rem, dum meliora proferantur, in medio esse relinquendam’ (p. 84).[a])

Quod Tu ‘non tam omisisti quam aliis reliquisti,’ si ita licet Materni verbis loqui, ego iam pro virili parte tractare studebo, quamquam non nego laetiorem disserendi materiam ut mihi iucundiorem ita sollemni scribendi occasione digniorem fuisse.

Priusquam ad rem ipsam venio, paucis aperiam, quae mihi omnis de dialogo controversiae fundamenta esse videantur, ne postea grammaticarum rerum tractatio alienis quaestionibus interpelletur. Quo negotio eo brevius defungi possum, quo magis de plerisque rebus Iansenio assentior, ut ad illius argumentationem eos, qui haec curant, relegasse satis sit. Sunt autem, quae praemittenda videbantur, brevibus sententiis inclusa haec:

---

[a]) Simile quiddam vir doctissimus Fridericus Haase passus esse videtur. Qui cum longa oratione (in edit. Tauchnit. p. XIV etc.) nihil fere in dialogo inesse exposuisset, ‘quod non placuisse Tacito et ab ipso scribi potuisse existimaremus, quod non apprime eius studiis conveniret’, ita tamen iudicat de illa sermonis diversitate, ut iure mireris, quod — quamvis cunctanter — adgnoscat tamen postremo auctorem Tacitum.

1) Quo tempore editus sit dialogus plane ignoramus: inde infirma sunt, quaecunque de editionis hoc illove tempore periculis docti homines protulerunt. Si Plinii verba (epp. 9. 10. 2) 'quae tu inter nemora et lucos commodissime perfici putas' referenda sunt ad dialogi c. 9, id quod valde dubium (cf. Kramarczikii progr. a. 1841 p. 9, Eckstein, prolegg. p. 65, Iansen, p. 4 etc.), nihil ultra sequitur nisi, anno fere 108 Plinio librum illum cognitum fuisse.

2) Erat auctor dialogi circiter annum post Ciceronis mortem CXXmum (d. 17), i. e. annis 75—77 p. Chr.[b]), 'admodum iuvenis' (d. 1), quae vocabula illa aetate adolescentem XX fere annorum significabant (Eckst. prolegg. p. 37; Weink. p. XLIII; Iansen, p. 19 etc.). Nam ut aliqua de causa se maiorem minoremve finxerit, quam re vera erat, non potuit longe a vero recedere: aliter enim, audita se relaturum professus, fidem suam ipse apud Fabium Iustum aliosque aequales imprudenter minuisset.

3) Scripsit librum aliquanto post illud tempus: quot annis post, finiri non potest, quandoquidem homo XXX annorum non minus recte quam sexagenarius dicere potest, se XX fere annos natum 'admodum iuvenem' fuisse. Scripsit deinde, si minus prospera, non tristi certe rei publicae conditione, cum idem ille, qui in dialogo praesentium

---

[b]) Nolui ultra quidquam dicere, praesertim cum ad hanc disputationem nihil ex anni constitutione redundet. Ut obiter hoc dicam, mihi duae res certae sunt, annum 77 excludendum esse, quippe quo non iam inter vivos fuerit C. Licinius Mucianus (quamquam ea de re Georgium Andresen etiamnunc dubitare video), deinde colloquium si non ipso centesimo vicesimo post Ciceronis obitum anno, proximo certe habitum esse. Cum tam diligenter anni computentur et ad ipsum colloquii diem ratio deducatur (d. 17 et 24 'in hunc diem'), nego summatim scriptorem tempus significasse: illud largior, Romano more eum incohatum annum plenis adnumeravisse. Inde cum mense Decembri a. 75 CXIX anni a Ciceronis morte praeterissent, aeque huic atque insequenti videtur colloquium adsignari posse: illud Carolus Peter mavult, hoc Ludovicus Urlichs, cum Andresenus in novissima editione ad annos 74—75 recesserit. Illud miror, quod tot eruditi homines inauditam significationem stationis vocabulo obtrudere et CXII annis non 'sex septemve' sed 'sextum septimumve' annum durissima figura adnumerare maluerunt quam legere aut: 'ac sex iam' (sc. annos) aut deleto numero: 'ac iam felicis huius principatus stationem'. Quam diu iam Vespasianus rebus praeesset, me iudice non opus erat senatores Romanos ab Apro numero addito moneri: hos VI vel VII annos, summam omnium mentibus quasi infixam, credi poterat per se quemque esse adnumeraturum.

temporum quaedam mala ingenue castigat, omnino 'saeculo' suo contentum se esse profiteatur.

4) Post Titi obitum librum compositum esse nullo certo argumento colligitur. Aprum, Secundum, Vibium Crispum, Maternum denique non iam vixisse, cum scriberetur dialogus, sine iusta causa pro certo affirmatur. Quod ad Maternum attinet, Cassii Dionis locus (67. 12) de Materni cuiusdam sophistae nece non recte ad hunc Curiatium senatorium hominem referri videtur (Weink. p. LII etc.; Iansen, p. 25 etc.).

5) Quae nonnulli docuerunt de arcanis quibusdam scriptoris consiliis, ut aut ipsius litteratum otium excusaret aut Materni necati patrocinium susciperet, solido fundamento carent: nam eloquentiae studiis aptissime poetica illa aetate opponebantur, qua nisi alteris utris nemo fere ingenii gloriam mereri posset.

6) Compositus est liber a Fabii Iusti amico: quem in promptu est alacri ingenio praeditum, omni eruditione instructum, de re publica atque bonis artibus omnia praeclara sentientem ad rem tractandam accessisse.

His praemissis iam, ut via ac ratione procedat demonstratio, ab eo exorsi quod latissime patet, primum probare conabimur, in dialogo

I.

universum colorem sermonis adeo esse Quintilianeum, ut non modo aequalem eius sed amicum discipulumve scriptorem fuisse statuendum sit.

Ipsi Quintiliano opus adscribendum esse, post Rupertium (edit. 1834 p. 8) nemo serio contendit. Multa in dialogo legi de re publica libere dicta, quae a placida timidaque Quintiliani indole prorsus abhorrerent, de paucis sane, aliquot tamen rebus ad eloquentiam attinentibus aliter iudicari in dialogo quam in Quintiliani institutione oratoria, non legi in hoc opere, quae in illius de corruptae eloquentiae causis libro (Quint. 6 prooem. 3; 8. 3. 58; 8. 6. 76 etc.) tractata esse sciremus, tam luculenter Tu exposuisti (prolegg. p. 52 sqq.), ut opus non sit eam rem denuo tractare: illud quoque demonstravisti, nullo pacto Quintilianum', qui iam inde ab anno 69 vel 70 magna cum laude Romae eloquentiam docebat, ab anno 74 quotannis publice salarium accipiebat[c]), aequalibus postea persuadere potuisse, etiamsi

[c]) Cf. Quintiliani vitam a Ludovico Driesen (1845) scriptam et Teuffelii hist. litt. Rom. p. 648 [1].

voluisset, se anno 75 vel 76 colloquio apud Maternum habito 'admodum invenem', Apri Secundique sectatorem, auscultasse. Sunt tamen, ut in aliis rebus (Tac. ann. 3. 55), ita in eiusmodi quoque quaestionibus miri quidam orbes, ut non esset res inaudita, si quando pars doctorum hominum in sententiam a Lipsio 1574 primo prolatam, proximo autem et superiore saeculo a permultis probatam recideret. Vel ideo non abs re erit paulo accuratius in eas rationes inquirere, quae inter dialogi orationem et Quintilianeam intercedunt: etiam pluris illud facio, quod talis scriptoris aequalis comparatio non inutilis futura est ad rectius aestimandum dialogi sermonem.

Iam, quod plerisque summi momenti esse videbitur, XXX vel XXXX illis vocabulis dictionibusque, quae fere solent ut dialogi propria circumferri, non respondere similia apud Quintilianum, me haud ita movet. Quidni ille liberius iuvenis quam postea senex, laetius in familiari dialogo quam in severa artis descriptione scripserit? Multo magis proderit, quamvis molestum hoc sit, ad minuta et minutissima attendere, qualia is, qui patrio sermone scribit, nulla fere cura dignatur. Orationis lumina, exquisita loquendi figuras potest facile — imprudens vel prudens — alter ab altero mutuari, progrediente aetate vel sumere vel ponere. At vero ea, quae sua sponte scribenti se offerunt tamquam tritae usu formulae, firmius certe retinentur, ut vel nolenti se obtrudant. Utrum etiamsi an etsi, adice quod an adde quod dicendum esset et quae sunt eiusmodi, ea de re videlicet non deliberabat Quintilianus, quamvis diligens vel in orationis minutiis. Grammaticis sive propriis sive aliorum studiis permotus ille poterat dubitare, an recte diceretur incumbere rei, invidere alicui re, adulari homini, plenum vino (his enim exemplis dubii sermonis utitur 9. 3. 1), neque tamen, quod casu quodam in singulis vocibus, idem in plerisque, nedum omnibus factum esse iudicandum est: aut tristissimum syllabarum aucupem eum ducemus, cuius eloquentiam tanti fecerunt aequales. Neque temere arreptis paucis exemplis quidquam effici potest: bene instructa demum eorum acie vincitur, ut ita dicam, hostis in talibus rebus profecto maxime infestus, casus dico ludibrium. Haec praefatus, ne sine iusta causa ad minutias istas colligendas descendisse videar, transeo ad rem.

Non iungit Quintilianus cum patrio casu rudis[d]), incertus;

---

d) Quae iam sequuntur, leguntur omnia in dialogo. Locos non notavi, quia iis, qui diligentius haec tractant, capitum numeros varii indices sub-

cum dativo incumbere (cf. 9. 3. 1), parari = praeparari, superstes; cum accusativo deridere (absolute bis usurpatur); cum ablativo florere, insumere; cum infinitivo intermittere, datur optare, manifestus, parum est, promptum est, proficit = prodest. Aliena sunt ab eius usu: in confesso, consuetudine, fastidio, honore, laude esse, consulere pro, iuxta vitae finem, ex comparatione rei, tempus consumere circa; nunquam a Quintiliano res vel loca dicuntur innocentia, nunquam homines (oratores) celebres, informes, adfluentes, adstricti, elaborati, enerves, superfluentes, valentes, tumentes, re aliqua redundantes, referti. Non per metaphoram dicit: flectere, recedere a re, patrocinari, haurire, fecundus, fluere. Non est ei quandoque = olim, saluber = sanus; fabulae = sermones, cura = liber, notitia = gloria, ut rariora illa, quae in uno dialogo leguntur, prorsus silentio praeteream. Dictionum autem a Quintiliani usu alienarum numerus haud exiguus est, qua de re ad Weinkauffii copias relego (v. novi operis p. CLVI), ne longus sim. Porro, ut plurimum casus ludibrio tribuatur, vix quisquam parvi faciet, quod frustra requiruntur in tot institutionis oratoriae voluminibus haec dialogi vocabula:

adfluere, aequabilis, antiquarius, arbitratu, arcere, assiduitas, concessu, deiungere, denegare, desumere, determinare, detrudere, dignari, dummodo, effervescere, elinguis, elucubrare, etsi, excudere, fugitare, histrionalis, incalescere, incitamentum, indefensus, informis, infructuosus, ingerere, innotescere, inops, inservire, insignire, instinctu, lineamentum, lucrosus, natales, nedum ut, nobilitare, oblectare, oblectamentum, obtemperare, obtrectare, odorari, perfugium, pertraho, pervulgatus, placitum, praepotens, proceres, quandoque, quivis, revereri, subministrare, subniti, suboles, uniformis, vernaculus.

Cui indici plura addi potuisse non credo sed scio. Quin imprudens Quintilianus usitatissima vocabula arcendi, dignandi, obtrectandi particulasque etsi ac dummodo non adhibuerit, quin nulla

---

ministrabunt, ceteris melius consultum erit, si non impedietur lectio inutili numerorum farragine. Ne tertio quoque versu repetam illa: ‘nisi fallor’, ‘nisi quid me fugit’, semel profiteor, me admodum sollicitum esse, ne in tanta rerum perscrutandarum copia alia me deceperint, alia fugerint.

certa de causa quilibet quam quivis, etiamsi quam etsi, adde quod quam adice quod, ut opinor quam ut puto, prope dixerim quam paene dixerim dicere maluerit, quin immo nusquam vocabulo postposuerit etc., equidem minime dubito. Ob id ipsum autem maxime his rebus moveor. Talia profecto non fere, dum adolescimus senescimusve, addiscere aut dediscere solemus, talia fere nobis inhaerent, etiamsi ab alio dicendi genere ad aliud vel consilio vel necessitate transeamus. Per se videlicet multo gravius est, quod 'solida ac virilis ingenii vis' (Quint. 2. 5. 23) in dialogo saepius quam in Quintiliani opere exsplendescit, deinde quod occurrunt nonnullae in dialogo sententiae, ad quarum granditatem vix credas mite rhetoris ingenium adsurgere potuisse, denique quod in synonymorum copulatione aeque nimius est dialogi auctor quam parcus Quintilianus (id quod iam Tu monuisti, prolegg. p. 60). Quid autem faciemus, si quis contendat, e Quintiliani senis opere concludi non posse, quantum ille adolescens valuerit, quantum sibi indulserit? Ego vero melius mihi videor, quam sublimiore disputatione potuissem, ieiuna hac minutissimorum ponderum cumulatione id cavisse, ne alter Heumannus 'nullum esse ovo ovum tam simile' contendat, 'quam stilum dialogi stilo oratoriarum institutionum' (edit. 1719 praef. p. XIX).

Idem tamen contendo, omnem dialogi colorem esse Quintilianeum atque adeo quidem, ut tantam similitudinem negem e communi eius aetatis usu posse repeti. Quod si ita probare vellem, ut vel acerrimos adversarios convincerem, neque huius chartae angustiae neque vires meae et copiae hinc illinc congestae sufficerent. Color orationis quem dicimus tot rebus continetur, ut paene describi non possit, si quidem vel singulis vocabulis aliter collocatis mutari potest ille color. Inde satis habui, dialogi particulam (elegi autem eam partem ex Apri oratione, quae tractat rhetorica) eiusmodi commentario instruere, ut suo quaeque loco subscriberem, quae similia apud Quintilianum ego repperissem. Sequuntur caput XVIII et quinque proxima ad Halmianae editionis exemplar expressa:

XVIII. 'Haec ideo praedixi[1]*), ut, si qua ex horum oratorum fama gloriaque laus temporibus adquiritur*[2]*), eam*

XVIII. [1]) praediximus 3. 6. 89; ita saepe ap. Q. praedicere, praedictus. — [2]) laudis adquirendae 3. 11. 25; adquirere sibi benivolentiam 3. 8. 7.

docerem in medio[3] *sitam et propiorem*[4] *nobis quam Ser. Galbae aut C. Laelio aut C. Carboni*[5] *quosque alios*[6] *merito*[7] *antiquos vocaverimus: sunt enim horridi*[8] *et inpoliti*[9] *et rudes*[10] *et informes et quos utinam*[11] *nulla parte*[12] *imitatus esset Calvus vester aut Caelius aut ipse Cicero. agere enim fortius*[13] *iam et audentius*[14] *volo, si illud ante praedixero, mutari cum temporibus*[15] *formas*[16] *quoque et genera dicendi. sic*[17] *Catoni seni comparatus*[18] *C. Gracchus*[19] *plenior*[20] *et uberior, sic Graccho politior et ornatior Crassus, sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero, Cicerone mitior Corvinus*[21] *et dulcior*[22] *et in verbis magis elaboratus. nec quaero quis disertissimus: hoc interim probasse contentus sum*[23]*, non esse unum eloquentiae vultum*[24]*, sed in illis quoque quos vocatis antiquos plures species deprehendi*[25]*, nec statim*[26]

---

[3]) in medio ponit ars copias eloquentiae 7. 10. 15. — [4]) propiores alii 10. 1. 88. — [5]) de Galba cf. 2. 15. 8; de Laelio 12. 10. 39; de Carbone 10. 7. 27. — [6]) quaeque his alia subiungam 1. 10. 6. — [7]) 11. 1. 93, pass. — [8]) fient horridi atque ieiuni (antiquitatis nimis admiratores) 2. 5. 21. — [9]) plane inpolitus 1. 5. 7. — [10]) rudis et incompositus 10. 1. 66. — [11]) quod utinam ipse fecisset 10. 1. 131. — [12]) quae ulla parte sunt dissimilia 7. 4. 6. — [13]) cf. fortius dicere, defendere, affirmare ap. Q. [14]) audentius inserere 8. 3. 27 (dub. lect.). — [15]) ratio mutata cum temporibus 1. 5. 19. — [16]) tribus quasi formis inclusa eloquentia 12. 10. 66; cf. ib. § 2. — [17]) sic = veluti 6. 3. 81 et saepius. — [18]) praesertim meae (aetati) comparata (uxor) 6. praef. 5. — [19]) de Graccho 1. 10. 27, alibi. — [20]) Cf. plenior 10. 1. 77. Similia porro: rudia politis maiora 2. 12. 3; ornata oratio 4. 3. 15 pass.; distincta oratio 11. 3. 35; Demosthenem urbanum fuisse dicunt 6. 3. 21; dicendi genus mite 6. 2. 19. — [21]) 10. 1. 113. — [22]) dulcis Herodotus, Hyperides 10. 1. 73; 77. Contra 'elaboratus' orator apud Q. non magis legitur quam rudis, ornatus, distinctus orator (cf. not. 20), at habet Q.: elaborare in re, elaborata (verba). — [23]) interim notasse contentus sum 6. 2. 23; interim admonere illud sat est 2. 4. 3; hoc quoque notare contentus sum 1. 5. 17. — [24]) orationis ipsius vultus 9. 1. 21; actioni dare varios velut vultus 9. 2. 63. Cf. eloquentiae facies plures 12. 10. 69. — [25]) in qua nihil absonum — possit deprehendi 6. 3. 107; eloquentiae species 12. 10. 69, alibi. — [26]) nec statim diligentem putabo, qui 1. 4. 24.

deterius esse quod diversum est, vitio[27]) *autem malignitatis humanae vetera semper in laude, praesentia in fastidio esse. num dubitamus*[28]) *inventos qui prae Catone Appium Caecum magis mirarentur? satis constat ne Ciceroni quidem obtrectatores*[29]) *defuisse, quibus inflatus et tumens nec satis pressus, sed supra modum exsultans*[30]) *et superfluens et parum Atticus videretur. legistis utique et Calvi et Bruti*[31]) *ad Ciceronem missas epistulas, ex quibus facile est deprehendere*[32]) *Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et aridum*[33]), *Brutum autem otiosum*[34]) *atque diiunctum; rursusque*[35]) *Ciceronem a Calvo quidem male audisse tamquam solutum*[36]) *et enervem, a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, tamquam fractum atque elumbem. si me interroges, omnes mihi videntur verum dixisse: sed mox*[37]) *ad singulos veniam, nunc mihi cum universis negotium est.'*

XIX. 'Nam quatenus[38]) *antiquorum admiratores hunc velut*[39]) *terminum antiquitatis constituere solent, Cassium Severum*[40]), *quem primum adfirmant flexisse ab illa vetere atque directa dicendi via*[41]), *non infirmitate ingenii nec inscitia*[42]) *literarum transtulisse se*[43]) *ad aliud dicendi genus contendo, sed iudicio et intellectu.*[44]) *vidit namque*[45]), *ut paulo ante dicebam, cum condicione temporum et diversitate*[46]) *aurium for-*

---

[27]) non ipsius vitio sed Stoicae sectae 11. 1. 70. — [28]) 'non dubito, nemo dubitat' c. acc. et inf. pass. apud Q. — [29]) obtrectatores 11. 1. 23. Idem narrat Q. 12. 10. 12. — [30]) inflati illi 12. 10. 16; tumidi 10. 2. 16; ibidem legitur: pressi et exsultantes. Cf. etiam 9. 3. 27 supra modum multae. — [31]) Bruto Calvoque 12. 1. 22. — [32]) facile est deprehendere 9. 2. 44. — [33]) aridi et exsucci et exsangues 12. 10. 15. — [34]) otiosi et supini (oratores) 10. 2. 17. — [35]) rursus, et rursus, nec rursus eodem sensu saepius ap. Q. Praeterea cf.: ab ipsis inimicis male audire 12. 10. 13. — [36]) soluti ac fluentes 1. 2. 8; (enervem compositionem 9. 4. 142). — [37]) Ita Q.: mox docebimus, comparabimus. — [38]) quatenus = quia 6. 2. 12, al. — [39]) hic velut nuntius 8. 3. 67. — [40]) 10. 1. 116. — [41]) [recta via depulsus 2. 17. 29; 10. 1. 29; via dicendi non decedere 4. 5. 3]. — [42]) infirmitas, abs. 9. 2. 78, pass.; inscitia rerum 5. 13. 38. — [43]) alii se ad album et rubricas transtulerunt 12. 3. 11. — [44]) intellectu sequi eius virtutes 10. 1. 50. — [45]) omnia namque 9. 4. 32, al. [46]) ex hac ingeniorum diversitate 11. 2. 44. Ad verba formam . . mutandam cf. cap. XVIII not. 15. 16.

mam quoque ac speciem orationis esse mutandam. facile perferebat prior ille populus, ut imperitus et rudis, impeditissimarum orationum s p a t i a[47]) *atque id ipsum laudabat, si dicendo quis diem eximeret. iam vero longa principiorum* p r a e p a r a t i o[48]) *et narrationis alte repetita* s e r i e s[49]) *et multarum* d i v i s i o n u m[50]) *ostentatio et* m i l l e[51]) *argumentorum gradus, et quidquid aliud aridissimis* H e r m a g o r a e *et* A p o l l o d o r i[52]) *libris praecipitur, in honore erat; quod si quis odoratus philosophiam videretur et ex ea locum aliquem orationi suae* i n s e r e r e t[53])*, in caelum laudibus ferebatur.* n e c m i r u m[54])*; erant enim haec nova et incognita et ipsorum quoque oratorum paucissimi praecepta rhetorum aut philosophorum placita cognoverant. at hercule pervolgatis iam omnibus, cum vix in cortina quisquam* a d s i s t a t[55]) *quin* e l e m e n t i s[56]) *studiorum, etsi non instructus, at certe imbutus sit, novis et* e x q u i s i t i s[57]) *eloquentiae itineribus opus est, per quae orator fastidium aurium effugiat, utique apud eos iudices, qui vi et potestate, non iure aut legibus* c o g n o s c u n t[58])*, nec* a c c i p i u n t[59]) *tempora, sed constituunt, nec expectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed saepe ultro admonent atque alio transgredientem revocant et festinare se testantur.'*

XX. 'Quis nunc f e r e t[60]) *oratorem de infirmitate valetudinis suae praefantem? qualia sunt fere* p r i n c i p i a[61]) C o r v i n i.[62]) *quis quinque in Verrem libros expectabit? quis*

---

[47]) Simile quiddam: abunde satis viderentur ad discendum spatia 12. 11. 19. Cf.: impedita et longa (oratio) 8. 6. 42. — [48]) expositior probationum praeparatio 3. 9. 7. — [49]) actae rei series 7. 1. 14; repetitis altius causis 11. 1. 62. — [50]) cf. 7. 1. 1. — [51]) mille species 2. 13. 9. Cf. etiam: pauci illi transitus multos gradus habent. [52]) Et Herm. et Apollod. saepius commemorat Q., idem habet aridus = ieiunus, exsanguis cf. XVIII. not. 33. — [53]) inserere (orationi) iocos 2. 10. 9. — [54]) nec mirum, si 11. 3. 67. — [55]) iudices aut adsistentes 9. 2. 76. — [56]) prima litterarum elementa 1. 1. 23. — [57]) exquisita verba 4. 2. 36. — [58]) qui cognoscit (iudex) 6. 4. 5, pass. — [59]) Similiter: quod consilium accipiat (genus auditorum) 3. 4. 6. De iudicum impatientia fere idem legitur 4. 5, 10; ibidem iudex f e s t i n a r e dicitur. — [60]) vereor ut iam nos ferat quisquam 8. 3. 25. — [61]) principium vel exordium 4. 1. 1. — [62]) si nos infirmos . . . dixerimus, qualia sunt pleraque Messallae prooemia 4. 1. 8.

de exceptione et formula perpetietur illa immensa volumina[63]) *quae pro M. Tullio aut Aulo Caecina legimus? praecurrit*[64]) *hoc tempore iudex dicentem et, nisi aut cursu*[65]) *argumentorum aut colore*[66]) *sententiarum aut nitore et cultu*[67]) *descriptionum invitatus et corruptus est, aversatur*[68]) *[dicentem]. volgus quoque adsistentium et adfluens et vagus auditor adsuevit iam exigere laetitiam et pulchritudinem*[69]) *orationis: nec magis perfert in iudiciis tristem et impexam*[70]) *antiquitatem, quam si quis in scaena Roscii*[71]) *aut Turpionis Ambivii exprimere*[72]) *gestus velit. iam vero iuvenes et in ipsa studiorum incude positi, qui profectus*[73]) *sui causa oratores sectantur, non solum audire sed etiam referre*[74]) *domum aliquid inlustre et dignum memoria*[75]) *volunt: traduntque in vicem ac saepe in colonias et provincias suas scribunt, sive sensus*[76]) *aliquis arguta et brevi sententia effulsit*[77])*, sive locus exquisito et poetico cultu enituit.*[78]) *exigitur enim iam ab oratore etiam poeticus decor*[79])*, non Accii aut Pacuvii veterno (?) inquinatus*[80])*, sed ex Horatii et Virgilii et Lucani sacrario prolatus. horum igitur auribus et iudiciis obtemperans nostrorum oratorum aetas pulchrior et ornatior extitit. neque ideo*[81]) *minus efficaces*[82]) *sunt orationes nostrae, quia ad aures iudicantium cum voluptate perveniunt.*[83])

---

[63]) tota volumina in hanc quaestionem impendere 3. 6. 21. [64]) leges solent praecurrere iuris quaestiones 7. 4. 25. — [65]) cursus orationis 9. 4. 106. — [66]) color narrationis 3. 6. 92. — [67]) cultu ac nitore 10. 1. 124; nitoris et cultus 11. 1. 48. — [68]) vultu videmur aversari 11. 3. 70. — [69]) pulchritudinem rerum claritas orationis illuminat 2. 16. 10. — [70]) Cf.: ille pexus pinguisque doctor 1. 5. 14. — [71]) 11. 3. 111. — [72]) pulchre expressisse genus illud 10. 2. 18. Cf. porro: breves gestus 11. 3. 100. — [73]) si profectus gratia dicimus 2. 10. 9. — [74]) quae secum auditores referant 2. 2. 8. — [75]) multa . . memoria digna 2. 11. 2. — [76]) sensus = enunciatum, verborum comprehensio 9. 4. 61 et alibi. — [77]) sed si inter dicendum effulserit extemp. color 10. 6. 5. — [78]) noster hic cultus clarius enitescet 2. 5. 23. — [79]) saepe orationis 'decorem' commemorat Q., apud quem 'poeticus' quoque epitheton haud raro legitur. — [80]) ne bona nostra malis inquinentur 4. 2. 102. — [81]) neque ideo tamen 2. 6. 3; 3. 9. 8. — [82]) nihil efficacius 6. 1. 41. — [83]) nihil eorum ad animum perveniet 10. 3. 28.

quid enim, si[84]) *infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi caemento et informibus tegulis extruuntur, sed marmore nitent et auro radiantur?'*

XXI. 'Equidem[85]) *fateor vobis simpliciter me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum tenere. nec unum de populo Canuti aut Atti ** de Furnio et Toranio quosque alios*[86]) *in eodem valetudinario haec ossa et haec macies*[87]) *probant: ipse mihi Calvus, cum unum et viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in una et altera oratiuncula*[88]) *satisfacit. nec dissentire*[89]) *ceteros ab hoc meo iudicio video: quotus enim quisque*[90]) *Calvi in Asitium aut in Drusum legit? at hercle in omnium studiosorum manibus*[91]) *versantur quae in Vatinium inscribuntur*[92]) *ac praecipue secunda ex his oratio: est enim verbis ornata et sententiis, auribus iudicum accommodata*[93])*, ut scias*[94]) *ipsum quoque Calvum intellexisse quid melius esset nec voluntatem ei, quo minus*[95]) *sublimius*[96]) *et cultius diceret, sed ingenium ac vires defuisse. quid? ex Caelianis orationibus nempe eae placent, sive universae sive partes earum, in quibus nitorem et altitudinem*[97]) *horum temporum adgnoscimus. sordes autem illae verborum et hians*[98]) *compositio et inconditi*[99]) *sensus redolent antiquitatem: nec quemquam adeo antiquarium puto, ut Caelium ex ea parte*[100]) *laudet qua antiquus est. concedamus sane*[101]) *C. Caesari, ut propter magnitudi-*

[84]) quid? si 2. 3. 8; 3. 6. 17; 9. 2. 83 etc.; quid? si enim 2. 13. 3; 3. 6. 6. — [85]) equidem video 9. 2. 86, al. — [86]) cf. XVIII not. 6. — [87]) macies illis pro sanitate est 2. 4. 9. — [88]) ipsa oratiuncula 4. 3. 17. Cf. etiam: quisquis rei satisfacit 12. 9. 7. — [89]) a quibus multum dissentio 3. 11. 16. — [90]) quotus enim quisque inveniri potest 10. 1. 41. — [91]) solus (Seneca) tum in manibus ad adulescentium fuit 10. 1. 126. — [92]) disputatio περὶ γελοίου inscribitur 6. 3. 22. Calvi in Vatinium oratio significatur 6. 1. 13. — [93]) accommodatus (orationis ornatus) rebus et personis 11. 1. 2. — [94]) scias eum sentire quae dicit 10. 1. 123. Cf. de Calvo oratore iudicium ib. 115. — [95]) Dubia lectio. Cf. 8. 3. 50 cum sermoni deest aliquid, quominus plenus sit. — [96]) alia sublimius . . esse dicenda 9. 4. 130. — [97]) altitudo quaedam 8. 3. 88. De orationis nitore cf. XX. not. 67. — [98]) hians oratio 8. 6. 62. — [99]) nihil inconditum 6. 3. 107. — [100]) haud raro apud Q. legitur aliqua, magna, maiore, minima ex parte. — [101]) eadem vocabula leguntur 12. 1. 23.

nem[102]) *cogitationum et occupationes rerum minus in eloquentia effecerit*[103]) *quam divinum eius ingenium postulabat*[104]), *tam hercule quam*[105]) *Brutum philosophiae suae relinquamus*[106]): *nam in orationibus minorem esse fama*[107]) *sua etiam admiratores eius fatentur. Nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite aut Bruti pro Deiotaro rege ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorundem miratur. fecerunt enim et carmina et in bibliothecas rettulerunt, non melius quam Cicero sed felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius*[108]) *quoque, quamquam propioribus*[109]) *temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenios et Appios studuisse.*[110]) *Pacuvium certe et Accium non solum tragoediis sed etiam orationibus suis expressit*[111]): *adeo*[112]) *durus*[113]) *et siccus est. oratio autem sicut corpus hominis ea demum pulchra est, in qua non eminent venae nec ossa*[114]) *numerantur, sed temperatus*[115]) *ac bonus sanguis implet membra et exsurgit toris ipsosque nervos rubor tegit et decor commendat. nolo Corvinum insequi, quia nec per ipsum stetit*[116]), *quominus laetitiam nitoremque nostrorum temporum exprimeret, et videmus, in quantum*[117]) *iudicio eius vis aut animi aut ingenii suffecerit,'*

XXII. 'Ad Ciceronem venio[118]), *cui eadem pugna*[119]) *cum aequalibus suis fuit quae mihi vobiscum est. illi enim antiquos mirabantur, ipse suorum temporum eloquentiam ante-*

---

[102]) magnitudo rerum 1. 8. 5; 10. 1. 48. — [103]) neque in his satis possit efficere 2. 8. 5. — [104]) ut sensus postulabit 9. 4. 132. — [105]) tam . . quam 8. 3. 15. — [106]) pugnam decretoriam imperitis relinquunt 6. 4. 6. — [107]) Simile: eius scripta infra famam sunt 11. 3. 8. — [108]) 10. 1. 113. — [109]) Cf. XVIII. not. 4. — [110]) anni, quibus studuimus (absol.) 12. 11. 19 et al. — [111]) exprimere, quem elegeris 10. 2. 26. De Pacuvio et Accio cf. 10. 1. 97. — [112]) cf. 6. 2. 7. — [113]) durior Gallus 10. 1. 93; (siccum dicendi propositum 11. 1. 32). — [114]) Compara libri 1 prooem. 24: nudae illae artes . . ossa detegunt. — [115]) temperatus (sanguis) 11. 3. 78. — [116]) non per me stetit 3. 6. 78. De nitore orationis cf. XX. not. 67; de exprimendi vocabulo 10. 1. 69. — [117]) in quantum . . sequatur 8. 6. 24. Deinde cf. 2. 4. 33: summis operibus suffecturas vires. — [118]) venio nunc ad 8. 3. 1; ventum est ad 12 praef. 1. — [119]) cum hoc mihi non erit pugna 3. 6. 21.

ponebat: nec ulla re magis oratores aetatis eiusdem praecurrit[120] *quam iudicio. primus enim excoluit orationem*[121], *primus et verbis dilectum adhibuit*[122] *et compositioni artem, locos quoque laetiores*[123] *attentavit*[124] *et quasdam sententias invenit, utique*[125] *in iis orationibus quas iam senior*[126] *et iuxta finem vitae composuit, id est*[127], *postquam magis profecerat*[128] *usuque et experimentis didicerat quod optimum dicendi genus esset. nam priores eius orationes non carent*[129] *vitiis antiquitatis: lentus est in principiis*[130], *longus*[131] *in narrationibus, otiosus circa excessus*[132]; *tarde commovetur*[133], *raro incalescit; pauci sensus*[134] *apte et cum quodam lumine terminantur.*[135] *nihil excerpere, nihil referre*[136] *possis, et velut in rudi*[137] *aedificio, firmus sane paries et duraturus*[138], *sed non satis expolitus et splendens. ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patrem familiae, non eo tantum volo tecto tegi, quod imbrem ac ventum*

---

[120]) aliter Q., apud quem anteponere de collocatione, praecurrere de tempore dicitur, neutrum dignationem significat. — [121]) excolendae orationis 8. 3. 86. — [122]) verborum dilectus 12. 9. 6; supellectili verborum adhibere artem collocandi 8 praef. 28. — [123]) protinus in aliquem laetum . . locum excurrere 4. 3. 1. — [124]) circumspectare et attentare (omnes argumentorum locos) 12. 8. 14. De sententiis cf. 12. 10. 48. — [125]) utique in recenti dolore 6. 2. 26. — [126]) iam senior 12. 6. 4; finem vitae 12. 1. 15; oratio quam Lysias composuerat 2. 15. 30. — [127]) idoneos (locos), id est, actionibus similes 1. 11. 12; id est autem ut 10. 1. 120. — [128]) vetustate proficere 2. 4. 9; cf. 9. 4. 16; minus valent praecepta quam experimenta 2. 6. 15. — [129]) vitio carere 1. 5. 53; 12. 3. 71. De ‘vetustissimorum auctorum’ studiis Ciceronis cf. 10. 1. 40. — [130]) principium = exordium, pass.; lentitudo autem apud Q. mores notat. — [131]) in compositione longior 10. 1. 118. — [132]) otiosi 10. 2. 17; circa propria ac differentia magna subtilitas 7. 3. 26; circa ius nostrum . . attentior 4. 5. 21; egressio vel, quod usitatius esse coepit, excessus 3. 9. 4. — [133]) commoveri ipse orator dicitur 11. 1. 42. — [134]) sensus = sententia, pass. — [135]) prooemia ut intra quattuor sensus terminarentur 4. 1. 62; lumen = splendida vel sententia vel figura, pass. — [136]) quae secum referant (auditores) 2. 2. 8. — [137]) sicut in structura saxorum rudium 9. 4. 27. — [138]) durare saepe diuturnitatem rei ap. Q. significat. Cf. praeterea 2. 19. 3 si (marmor rude) artifex expolisset.

arceat, sed etiam quod visum[139] *et oculos delectet: non ea solum instrui supellectile quae necessariis usibus*[140] *sufficiat, sed sit in apparatu eius et aurum et gemmae, ut sumere in manus*[141] *et aspicere saepius libeat. quaedam vero procul arceantur ut iam oblitterata*[142] *et olentia: nullum sit verbum velut rubigine infectum*[143]*, nulli sensus tarda et inerti structura*[144] *in morem annalium componantur: fugitet foedam et insulsam scurrilitatem*[145]*, variet compositionem, nec omnes clausulas*[146] *uno et eodem modo determinet.'*

XXIII. 'Nolo inridere rotam Fortunae et ius verrinum et illud tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia positum esse videatur.[147] *nam et haec invitus rettuli et plura omisi, quae tamen sola mirantur atque exprimunt ii qui se antiquos oratores vocant. neminem nominabo, genus hominum significasse contentus*[148]*: sed vobis utique versantur ante oculos*[149] *illi, qui Lucilium pro Horatio et Lucretium pro Virgilio legunt, quibus eloquentia Aufidi Bassi aut Servilii Noniani ex comparatione Sisennae aut Varronis sordet*[150]*, qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt*[151] *[oderunt], Calvi mirantur. quos more prisco apud*

139) mens . . visusque 10. 1. 30. — 140) ad usus necessarios 12. 7. 9 (antecedit: sufficientia sibi). — 141) orationes in manus sumere 10. 1. 22. — 142) oblitterata tempora 1. 6. 40; (verba omnia alumnum urbis oleant 8. 1. 3). — 143) quae mentem inficiunt 1. 11. 2; rubigine squalere 10. 1. 30. — 144) tarda et supina compositio 9. 4. 137; structura sola (oratio) variatur 8. 6. 67. Cf. praeterea 12. 11. 6: in morem praeceptoris. — 145) foedissima ludibria 1. 6. 32; insulsum 6. 3. 19; affectata scurrilitas 11. 1. 30. — 146) Leguntur ap. Q.: variare, clausula, terminare (non determinare). — 147) Hunc Ciceronis usum Q. commemorat 9. 4. 73 et 10. 2. 18, quo loco eos irridet, qui talia maxime imitentur. De exprimendi vocabulo cf. XX. not. 72. — 148) contentus indicare 4. 2. 128; haec adnotasse contenti 8. 6. 2. — 149) Q. habet: ante oculos esse, ponere, proponere. De perversa antiquorum admiratione 2. 5. 21; 11. 3. 10, pass.; de Aufidio Basso 10. 1. 103; de Servilio Non. ib. 102; de Sisenna 1. 5. 13; 8. 3. 35; de Varrone 10. 1. 95. — 150) quibus sordet omne, quod natura dictavit 8 pr. 26. Cf. praeterea 7. 4. 12: in comparatione malorum. — 151) Non opus est monere, rhetores, commentarios aeque atque fastidiendi vocabulum saepius occurrere ap. Q.

populum fabulantes non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator[152] *perpetitur: adeo maesti et inculti istam ipsam quam iactant*[153] *sanitatem*[154] *non firmitate*[155] *sed ieiunio consequuntur. porro ne in corpore quidem valitudinem medici probant, quae animi anxietate*[156] *contingit: parum est*[157] *aegrum non esse, fortem et laetum et alacrem volo.*[158] *prope abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. vos vero, viri disertissimi potestis, ut facitis, illustrare*[159] *saeculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. nam et te, Messalla, video laetissima quaeque antiquorum imitantem et vos, Materne ac Secunde, ita gravitati sensuum nitorem et cultum verborum miscetis*[160]*, ea electio*[161] *inventionis, is ordo*[162] *rerum, ea quotiens causa poscit*[163] *ubertas, ea quotiens permittit*[164] *brevitas, is compositionis decor*[165]*, ea sententiarum planitas, sic exprimitis affectus, sic libertatem temperatis*[166]*, ut, etiamsi nostra iudicia malignitas et invidia tardaverit*[167]*, verum de nobis dicturi sint posteri nostri.'*

---

[152]) (apud iudices) fabulantur 11. 3. 131; sequentur discipuli quo duxeris 8 pr. 3; litigatores 3. 10. 4, al. — [153]) quam maxime iactat 12. 10. 6. — [154]) qui suae imbecillitati sanitatis appellationem obtendunt 12. 10. 15; macies illis pro sanitate est 2. 4. 9. — [155]) corpora viribus, firmitate . . praestantiora 2. 17. 13. — [156]) anxietas extrema 1. 7. 33. — [157]) dubia lectio est 8. 3. 26: tamquam parum sit, si dicatur. — [158]) at ego oratorem volo 1. 10. 8. — [159]) ingenia, quibus forum illustratur 10. 1. 122. Cf. praeterea 4. 2. 25: in oratione pulcherrima. — [160]) nitoris et cultus (de compositione) 11. 1. 48; rerum tenuitatem fortioribus verbis miscebimus 12. 10. 35. — [161]) doctis est electio et modus 2. 12. 6. — [162]) haud raro ap. Q. ordo est (recta, iusta) dispositio, distinguit tamen, et recte ille quidem, ab orationis dispositione ordinem rerum 4. 1. 78; 4. 2. 51, al. — [163]) Ap. Q.: si (ubi, cum) res poscit (poscet). Ubertas non raro a. Q. vel laudatur vel reprehenditur in oratoribus. — [164]) cum res postulat aut certe permittit 4. 3. 4. — [165]) comp. decor 9. 4. 44. — [166]) genus dicendi quod . . specie libertatis insanit 12. 10. 73; ut hoc genus . . temperandum sit aliqua moderatione 11. 1. 28. — [167]) nulla tardati verecundia 1. 3. 4; quam (animi praestantiam) nec . . nec audientium auctoritas . . tardet 12. 5. 1. Similis sententia legitur 3. 1. 21: ad posteros virtus durabit, non perveniet invidia.

Quanta vis sit similium locorum a me adscriptorum aliorum est iudicare. Ego non dubito, quin probaverint quod erat probandum. Unum ut addam, fides postulat. Non aeque per totum dialogum pertinet ille cum Quintilianeo usu concentus: ubi res tractantur in dialogo ab eloquentia alienae, videlicet pauciora Quintiliani usum redolent neque iudicari profecto potest, quomodo easdem res tractaturus fuerit Quintilianus, qui scripsit institutionem oratoriam. Illud tamen iure arbitror me contendere posse, vel eos locos, qui in aliena materia versantur, ita scriptos esse, ut tertio fere quartove versu fieri vix possit quin is, qui satis longa Quintiliani lectione tritas aures habet, similium illius locorum meminerit. Neque in ulla parte libelli eum, qui diligentissime, quod ego sciam, eiusmodi παράλληλα adnotavit, Philippum Carolum Hess (edit. 1841) videbis raro facere Quintiliani mentionem. Hic et illic tanta similitudo est (cf. Hessii adnotationes ad d. 1 forma ingeniorum, 2 iuvenilis ardor, 10 arcem eloquentiae, 15 infinita differentia, 15 paenitentiam agere, 21 macies, 26 sua persuasione frui, 32 ire per, 34 diversa subsellia, 34 imago (facies) eloquentiae, 35 robustiores etc.), ut admodum verisimile videatur, liberiore colloquii forma expressisse dialogi scriptorem 'sermonem' aliquem a Quintiliano praeceptore de eadem re habitum (cf. de his 'sermonibus' Quint. praef. 7). Hoc aliis quoque rationibus probari potest, quas — si quidem licet hactenus propositi formam excedere — statim subiciam. Quae habemus in dialogo de tot oratoribus iudicia, mirum in modum similia sunt iis, quae in institutione oratoria leguntur, ita tamen, ut haud raro hic confidentius dicantur, quae illic cautius. Vocabula artis propria eadem fere sunt in utroque libro (velut: clausula, compositio, structura, excessus, sensus = enunciatum, eloquentia virilis, extemporalis temeritas, declamatorius, scholasticae controversiae, probationes, deliberationes etc.). 'At haec saeculi propria erant.' Quid autem, si d. 12 ad illustrandam vatum prisco tempore auctoritatem, cum tot alia exempla idem probassent, Orpheus et Linus nominantur i. e. iidem, qui Q. 1. 10. 9 (ubi etiam illud 'dis genitum' legitur): si d. 34 tamquam exemplaria maturae in eloquentia praestantiae commemorantur Calvus, Caesar, Pollio, Crassus, iidem Quint. 12. 6. 1 (ita tamen ut pro Crasso Octavianus nominetur): si inter ineptas controversiarum materias d. 35 'pestilentiae remedia' enumerantur, quam materiam irridet Q. 2. 10. 5 (ne moneam, declamationes quae Quin-

tiliani nomine feruntur paene omnia ea tractare quae illo dialogi loco cum irrisione commemorentur): si postremo e tanta multitudine pugilum Graecorum d. 10 unus Nicostratus exempli gratia laudatur, quem adolescens senem se vidisse testatur Quintilianus 2. 8. 14. Sed haec hactenus. Ego vero non iam dubito, quin omnis illa de eloquentiae sub imperatoribus demutatione quaestio, de qua amici sententiam audire cupit Fabius Justus, Plinii amicus (d. 1), de qua saepe iam se meditatum esse fatetur Messalla (d. 15), publicis Quintiliani de hac ipsa re 'sermonibus' (prooem. § 7) mota et excitata sit. Si tamen quis artissimam dialogi cum Quintiliani disciplina quasi cognationem adgnoscere dubitat, reputet quaeso, id quod ille ante omnia discipulis commendare solebat, ut neminem potius quam Ciceronem imitarentur, adeo praestitisse dialogi auctorem, ut etiam magis, quam fecit ipse Quintilianus, in operis descriptione, sermonis colore, singulis denique dictionibus illum imitatus esse iudicandus sit. Cf. ea, quae vir venerabilis Carolus Peter editioni suae a. 1877 praemisit, p. 2 sqq. Is autem, cuius genus maxime impugnabat Quintilianus, Seneca, ne commemoratur quidem, nedum laudetur in dialogo: nusquam agnovi illius imitationem de industria factam. Inde si paucis locis occurrunt, quae ex illo expressa videri possint (quae Carolus Peter l. l. p. 11 sqq, affert, paene omnia cum Pliniano usu congruunt), illum imprudentem potius crediderim, quae pueriles aures olim acceperant, adhibuisse quam ad Senecae exemplum se consilio cogitateque composuisse. Illud certe mihi videor contendere posse, id genus figurarum delicatarum, quae Senecae maxime propriae sunt, non occurrere in dialogo, cum Plinius, Quintiliani sine dubio discipulus, nonnullas earum non raro adhibuerit. Inde diu meditatus — valde enim me moverat viri prudentissimi auctoritas — non video, quo iure Carolus Peter (edit. p. 10) dialogi sermonem docuerit a Seneca propius quam a Quintiliano abesse. Perpauca vocabula dictionesque ac figurae in dialogo leguntur, quibus paria vel similia non deprehenderim apud Quintilianum, Plinium, Tacitum (ut Ciceronem praeteream): vix decem loci sunt, ubi ad Senecam auctorem quasi refugere coactus sim. Unum addam. Si quis libellum O. Rauschningii de latinitate L. Senecae (Regimont. 1876) percurrerit, non raro Pliniani sermonis recordatio eum subibit, vix unquam eius, quo dialogus utitur. Premo hunc locum, quamvis aegre tam docto viro oblocutus sim, quia eiusmodi iudicia temere ab aliis propagata facile turbas efficiunt in tam difficili re maxime evitandas.

II.

Deinde dico: magnam in vocabulorum usu et electione apparere similitudinem inter dialogum ac Plinii minoris libros.

Si quidem recte universum dialogi colorem contendi esse Quintilianeum, nemo mirabitur, quod multa in eo congruunt cum usu Plinii Secundi, quem constat Quintiliani de eloquentia sermones declamationesque adolescentem audivisse, probasse, quantum licebat per dissimilem ipsius indolem, imitatione expressisse. At latius patet illa similitudo, quam ipse olim putaram ac vulgo putari video. Quo magis mireris, quod is, qui tam confidenter a. 1841 dialogum Plinio vindicavit, ut aliter sentientibus paene somnum exprobraret, Kramarczikius eo gravissimo argumento uti neglexit vel potius (cf. p. 18), ut Tacitino more loquar, dedignatus est. Is quoque, cuius diligentia ceteroquin satis laudari non potest, Weinkauffius, hunc locum brevius absolvit, quam ut exempla ab eo allata in alteram utram partem multum valere possint. Inter synonyma, quae ab eo enumerantur p. 39 etc., deinde, inter 'vocabula apud alios scriptores obvia' p. 30 etc., multa Pliniana notata reperis, similium dictionum brevem indicem idem exhibet in commentarii nostro sermone praemissi p. CLVII: tamen adeo ille Tacito suo favet, ut — optima fide videlicet — Plinio paulo iniquior fuisse videatur. Iam non id agam, ut illos Weinkauffii indices adstruenda 'similium dictionum' copia augeam. Qui ea de re certum iudicium habere volet, is non gravabitur ipsa Plinii[e]) opera perscrutari: qui obiter haec tractat, eum relegare possum ad Ph. C. Hessii editionem, qui in singula deinceps capita similes Plinii locos satis multos, minime tamen omnes adnotavit. Ex uno Panegyrico adnotabo, quae cum dialogo fere congruant, ita quidem ut pro instituti mei ratione ad minutias descendere non neglegam, immo has vel maxime efferam. Leguntur ibi, quae dialogus habet, cum alia tum haec:

---

[e]) Idem ipse facere non neglexi. Nam e Holsteinii (1862. 1869) et Krautii (1872) de Plinii minoris elocutione libellis admodum laudabilibus ideo non nimis multa depromere potui, quia ille paene totus est in vocabulorum usu, hic in syntaxi, ut neuter nisi obiter rhetorica attigerit. Quodsi e Panegyrico potissimum exempla proferam, peto ne hoc ita accipiatur, quasi in eo libro curae meae se continuerint: quamquam non nego, accuratius hunc quam epistolas me excussisse.

Plin. Pan. 6 tanti est, ultro = ultra; 7 statio = munus principis, temporis spatium, quo princeps rebus praeest (ib. 86); nisi quod (ib. 8. 9. 21. 43); 10 in quantum (ib. 68), quandoque = olim (ib. 28. 35. 94); 11, 12 veteres et antiqui, veteres et prisci, 12 in proximo esse (ib. 61); 15 contentus c. inf. perf. (ib. 38), dicendum habere, quotus enim quisque (cf. ib. quotusquisque c. gen. 43. 63); 17 ingentia nomina = d. 35 ingentibus verbis; 18 prioris saeculi (cf. priora tempora 47. 55), timere c. inf.; 20 quisquam = ullus, fastidium circa rem = d. 28 disciplina circa; 21 pugna cum aliquo, metaph.; 22 medentium cf. d. 31 medentis; 26 suboles, amplecti = benigne fovere cf. d. 5 complecti provincias; 28 obligatus = beneficiis obstrictus; 29 exactus mari hostis (cf. 53 vindicatus Nero, d. 37 Quinctius defensus), datur c. inf. (ib. 50. 51), usus nostri (ib. 51) exuberare; 30 id est (ib. 61), saeculum = praesens aetas (ib. 34. 36. 46 etc.); 36 fortasse c. coni. (ib. 42. 79), seu c. coni. iterat., inseri nominibus cf. d. 10 nomen inserere famae; 38 a + b + c et quidvis potius quam d (cf. d. 1, ubi legitur: ab + c + d et quidvis potius quam e), sic quoque; 39 cetera moderatione cf. d. 37 ceteram manum; 41 utilitates; 51 quati, in publicum; 53 adice quod cf. d. 9; 54 ludicrae artes, censere = sententiam in senatu dicere; 55 quaeque alia; 58 longum quendam et sine discrimine annum cf. d. 17 longum et unum annum, malignitas = invidia (ib. 70); 62 nempe enim; 63 etsi (ib. 70); 70 volo ego cf. d. 23 fortem ... volo; 71 omnes numeros obire cf. d. 32 per omnes el. numeros isse; 72 quae faces nobis subiecerunt illas exclamationes cf. d. 40 oratori faces admovebant; 80 dignari c. inf., qua parte = quo nomine; 81 imbui artibus cf. d. 2. 31. 34; 88 pulchritudo, metaph., cf. d. 20 pulchr. orationis; formare = educare; 94 pax et concordia cf. ib. 34 pacem foro, d. 40 in foro pax, in senatu concordia.

Quae attuli, pleraque nihil insigne habent atque vel e Ciceronis usu repeti poterant. At illa aetate, quae non raro cum fastidio ea respuebat quae usu trita essent, ne id quidem praetermittendum est, quod alter retinuit hoc illudve antiqui sermonis, cum alter sperneret. Ab iis, qui dialogum Taciti opus esse negant, urgetur, quod vocibus i t a q u e, p a e n e, p r a e s e r t i m, f e r e, p r o p t e r, n o n s o l u m ... s e d

etiam Tacitus constanter abstinuit. Quidni ex re sit testari (id quod obiter facio), haec omnia aeque in Plinii libris legi atque in dialogo?

Verum haec hactenus. Multo plura scilicet repeti poterant ex epistolarum tot libris, praesertim cum in iis non raro dialogi similis materia tractetur. Malui tamen me certis finibus continere quam undique exempla congerere: accurate pertractari eum locum nisi peculiari libro non posse nemo non intellegit.

Illud quoque adicio, synonymorum illam copulationem, in qua dialogi scriptor adeo immodicus est, ut ea, si quidquam, inter libelli proprietates referenda sit, Plinio quoque familiarem esse, cum Quintilianus, ut supra dixi, parcissime ea figura utatur. Breve primum Panegyrici caput habet: bene ac sapienter, usurpandus colendusque, castus et sanctus et diis simillimus, forte casuque, coram ac palam, arae et altaria, manifestus ac praesens, caelum ac sidera, aptum piumque, cum in primo dialogi legantur: ingeniis gloriaque, deserta et... orbata, diserti et caus et adv. et patroni, memoria et recordatione, animi et in genii, vexata et irrisa.

In Panegyrici capite XIX habes hoc enunciatum: 'perinde summis atque infimis carus, sic imperatorem commilitonemque miscueras, ut studium omnium laboremque et tamquam exactor intenderes et tamquam particeps sociusque relevares: felices illos, quorum fides et industria non per internuntios et interpretes sed ab ipso te ... probabantur'. Quod prope sane accedit ad eos dialogi locos, quibus maxime in geminationis figura scriptor luxuriatur. Oppositio autem illa bimembris (non a + a′ sed b + b′), quae saepius occurrit in d., satis usitata Plinio est, cf. Pan. 37. 90. 95; epp. 9. 14. 1 etc.

At in dialogo audacius dicta occurrunt, qualia non credas Plinium scpsisse. Ut omnem fidem praestem, ne hoc quidem simpliciter concedo. Ipse infra demonstrare conabor, hoc illudque ab eius oratione alienum videri, neque tamen ob singularem elocutionis audaciam. Ut in alio figurarum genere rariora, ne dicam duriora Tacitus habeat, in alio sine dubio plura audet Plinius. Leguntur apud Plinium: 'amnis inter usurpata semper collium substiterat atque haeserat, obversabantur foribus horror et minae, cum influentibus negotiis paria facere, iterare gaudii fidem, terra segetibus induebatur, te libertas super principes vehit, terra usque ad iniuriam sterilitatis exaruit,

infinitae potestatis domitor et frenator animus florescit ipsa vetustate, formam principis non aurum ... melius quam favor hominum exprimit, fovete iudicium eius; disiunctissimas terras ingenio (i. e. liberalitate tua) velut admoves, ibit in saecula fuisse principem etc., iterare gaudii fidem, non tu civium amplexus ad pedes tuos deprimis'. Atque pauca excerpsi e multis eiusdem notae exemplis, quae unus Panegyricus habet! Quae cum ita sint, non video, quo iure Plinius dici possit omnino quasi infra eam licentiae lineam se tenuisse, quam excedant paucae illae dictiones, quae fere e dialogo tamquam singularia quaedam afferri soleant.

Tamen multum diuque re perpensa, cum abhinc biennium paene iam in contrariam sententiam tacitis cogitationibus abiissem, eo postremo redii, ut dialogum a Plinio abiudicarem, ita tamen ut simul statuerem, scriptum videri ab homine studiorum rationibus artissime cum eo coniuncto. Iam hic quoque, quo plenius demonstrentur quae sunt demonstranda, ultra propositi fines paululum egrediens, pauca quaedam disputationi immiscebo, quae non ad unam elocutionem attinent.

Videlicet aliter Quintilianus eiusque sectatores Ciceronem imitabantur atque nos facimus. In summo eum aemulandi studio illi 'sui quisque et animi et ingenii formam reddere' (d. 1) cogebantur neque profecto nolebant. Inde nemo mirabitur, quod dialogus, institutio oratoria, Pliniani libri, cum ex eadem secta rhetorica prodierint permultaque similia habeant in omni genere dicendi, tamen multis nominibus differunt. Atque Plinii quidem indoles mihi videtur ex parte Senecae simillima fuisse. Licet iactationis, vanitatis, fastus vulgaria spernentis vitia in hoc magis quam in illo eminuerint, nullo eorum Plinius, homo multo magis amabilis, plane purgari poterit. Neuter unquam rei, quam forte tractat, adeo totus deditus est, ut aequalium posterorumque laudem orationis elegantia aucupari neglexerit. Vel contra luxuriam disputat Seneca luxuriosissime, contra morum mollitiem mollissime, Plinius autem in iis quoque epistolis, quas valde commotus scripsit, non abstinet fere figuris aliisque sermonis artificiis: plane simpliciter perraro scribit. Sprevit ille sane fastidiosum istum Senecae morem, sermonem in minutissima membra nullis vinculis conexa dissecandi, pleraque δραματικῶς per exclamationes, interrogationes, adhortationes tractandi, continuo denique sententiarum orationisque figuris ludendi: neque tamen naturam eius illuc

inclinantem adeo Quintiliani disciplina refrenaverat, quin saepe eo efferretur. Non opus est admonere, quam crebra apud Plinium sint asyndeta, anaphorae, epiphorae, chiasmi, similium vocabulorum compositiones, verborum sententiarumque oppositiones, alia id genus. In eo ipso non mediocris ars eius conspicua est, quod alias figuras aliis, brevitati abundantiam, simplicitatem magnificentiae tam scite miscuit, ut sermo eius multo minus aures fatiget quam Senecae. Veluti ille curabat, ut brevi intervallo fere synonymorum, quas supra dixi, copulationes πολυσύνδετοι exciperentur contraria figura. Non raro quaterna, quina, immo sena (Pan. 44, alibi) nomina ἀσυνδέτως profert, maxime autem in usu habet trimembre synonymorum asyndeton (veluti: ope consilio honore), quod in uno Panegyrico tricies fere legitur, saepissime in epistolis. Item in collocandis vocabulis apud eum summa est varietas, ita quidem ut modo vulgarem usum retineat modo ab eo alias aliter deflectat.

At vero dialogus — perpaucis locis exceptis — ab initio usque ad finem in uno eodemque genere aequabili et ad Ciceronis modum molliter fluente versatur. Trimembris illius asyndeti nullum, asyndeti omnino paucissima exempla repperi eaque omnia ita comparata, ut optimum quemque scriptorem ibi similiter scripturum fuisse dicas. Quam moleste in dialogo etiam atque etiam repetuntur illae voculae et, que, ac, ut vel cupidissimus dialogi admirator ea in re non possit non offendere! Non desunt porro in eo libro splendida sententiarum lumina: sed ea quasi quaedam ornamenta periodis rotunde molliterque decurrentibus suo loco inseruntur, non alia ex aliis (veluti saepe apud Plinium, saepius apud Senecam) legenti se obtrudunt omnemque sermonem colorant. Collocatio autem vocabulorum in dialogo tam simplex est, ut plerumque vulgaris ordo retineatur, vix quinto quoque ambitu paululum ab eo recedatur. In eo quoque simplicitatem adgnoscas, quod ἅπαξ εἰρημένα toto libro duo occurrunt clientulus et planitas (ibi tamen lectio dubia), quod in eo apparet nullum novum vocabulum nisi uniformis (cf. Livianum ‘informis’, Ciceronianum ‘multiformis’). Nam histrionalis (Tac.), antiquarius (Suet.), scurrilitas (Quint.) tum demum iure huc referri poterunt, cum certo sciemus, quando scriptus sit dialogus: stationem autem d. 17 plane eodem quo alibi sensu dici, non novo et inaudito, apud me quidem constat. Contra Plinius multa habet vocabula, quae solus, alia quae primus videtur usurpasse, sive sunt illa e Graeco sermone

repetita sive deminuta sive amplificata (veluti ille non pauca nova habet, quae exeant in -entum, -arium, -itas, -orius, -ilis). Ac tamen in tot Plinii libris non reperiuntur hae dialogi voces:

adcumulare, adfluere, adgregare, adsuefacere, alumna, clarescere, concessu c. gen., conversatio, degenerare, detrudere, dictio, elementum, expromere, fabulari, fastidire, ferme (d. 16?), fugitare, hodieque, ieiunium, immutare, incorruptus, informis, ingenuitas, inlecebrae, inops, inscitia, iuvenilis, lentitudo, libare, lineamentum, livere, lucrosus, maturare, nobilitare, oblectamentum, obliterare, obtrectare (-ator), pacare, penetralia, pensare (Plin.: pensitare), pernoctare, pertrahere, placita, pravitas, primordium, proeliator, propitiare, propugnare, prosternere (Pan. 31 nunc legitur: praesterni), rixari, sacrarium, sectator, subnixus (Plin.: innixus), subministrare, sudare, superfluens, tardare, temeritas, tempestivus, urere, vernaculus, vocitare.[f])

Quin casu factum sit, ut nonnullis horum vocabulorum — quae ad unum omnia in Taciti libris occurrunt — non uteretur Plinius, non dubito: alia usurpandi occasionem ei defuisse largior. Illud tamen apparebit, legi satis multa in dialogo vocabula, quae Plinio usitata non fuerint. Si iam addideris ea, quae Weinkauffius attulit diversarum dictionum exempla (p. CLVIII), deinde reputaveris, permulta vocabula quae saepissime usurpat Plinius (veluti: utcunque, ut si = quasi, alioqui = omnino, nunc ... nunc = modo ... modo etc.) non legi in dialogo, alia legi, sed plane nova significatione (notitia = gloria, cura = scriptio; odorari = obiter attingere etc.): non iam cunctaberis mecum profiteri, quamvis pleraque cum Plinii usu congruant, tamen non videri esse scriptum a Plinio dialogum.

Ex uno sermonis genere nihil ultra concludere ausim. Nam si quis eo refugiat ut dicat, dialogum esse scriptum a Plinio, quo tem-

---

f) Diu scrutatus adhuc non repperi apud Plinium usitatissimas voculas atqui, interim, namque (atqui, d. 41, interim d. 18, namque d. 19): in Panegyrico certe non leguntur, de epistolis idem pro certo affirmare non audeo. Si quidem nusquam occurrunt, iudicabimus videlicet, Plinii auribus has voces minus iucundas quam alias eiusdem significationis fuisse, nihil ultra. At hoc unum sufficeret mihi, ut dialogum ab eo scriptum aegre mihi persuaderem. Sumus enim in levissimis his rebus fere multo quam in magnis pertinaciores.

pore ille ad unam Quintilianeae doctrinae normam se direxerit (primis fortasse Domitiani annis, ut vicenarius fere retulerit, quae modo sumpta virili toga audivisset), ceteros libros ab illo esse emissos postea, cum proprium genus liberiore iudicio adsumpsisset, nesciam profecto, quam rationem ex hoc ipso loco repetitam iure possim opponere. At alia sunt eaque magni momenti, quae contra moneri possint. Nusquam Plinius, suae laudis minime certe occultator, eiusmodi opus commemorat, cum laudandi eius saepe occasionem habuerit, nusquam tam pius ille praeceptorum suorum praedicator Secundum Aprumve nominat aut Maternum inter insigniores suae aetatis poetas refert aut Messallae oratoris mentionem facit, qui frater eiusdem M. Reguli erat, quem totiens Plinius inclementer quidem, sed commemorat tamen. Ille autem, quem ab adolescentulo se frequentatum ipse testatur epp. 6. 6. 3, Nicetes Sacerdos etiam cum irrisione nominatur d. 15. Deinde si reputaveris, solitum esse Plinium 'amicos ex omni occasione ultra modum laudare' (7. 28. 1), vix credes, illum ne verbum quidem de Tacito amico dicturum fuisse, quem narrat (7. 20. 4) iam 'eloquentiae fama gloriaque floruisse', cum 'ipse adolescentulus illum imitari et quamvis longo intervallo sequi' coepisset. Quae de re publica, de eloquentia, de variis scriptoribus, aliis rebus in dialogo leguntur, a Plinio scribi potuisse nolo negare — etsi hoc illudve paulo aliter[g]) eum scripturum fuisse opinor, — ne certarum rerum adlatarum pondus incertis opinionibus adstructis minuam potius quam augeam.

Si quid video, iam status causae hic est: ea quae modo attuli si minus singula, certe in unum collecta paene impediunt, ne Plinio librum adscribamus: nullum testimonium eum Plinio attribuit: sermonis autem rationes eas esse vidimus, ut vix credi possit dialogum compositum esse a Plinio, cum ea ipsa, quae huius libri maxime

---

g) Antiquos se mirari saepe Plinius testatur: provocatus Reguli dicacitate profitetur, 'sibi esse sane cum Cicerone aemulationem, non esse se contentum eloquentia saeculi' (epp. 1. 5. 12). Magis tamen animum aperuisse videtur, cum diceret, 'se non despicere temporis sui ingenia' (ib. 6. 21. 1), immo 'favere saeculo, ne esset sterile et effetum' (ib. 5. 17. 6). Quantum saeculo suo deesset, sine dubio Plinius minus sentiebat quam dialogi auctor. Praefert ille novis oratoribus poetisque antiquos, ita tamen ut reliqua eius oratio saepe parum cum illa laude congruat: omnino ille videtur satis contentus fuisse in artibus liberalibus saeculi 'progressu'.

propria sint, non congruant fere cum Pliniano usu vicissimque permulta in dialogo non legantur, quae Plinio peculiaria sint. Si haec omnia recte se habent, male pervicacis videlicet esset, ob multas magnasque, quas nemo negabit, sermonis similitudines retinere opinionem satis superque aliis rationibus refutatam.

Rursus, ne sua explicatione careat illa sermonis similitudo tam late patens, etiam ad minutas voculas pertinens, hoc concedere nos oportebit, videri scriptum dialogum ab homine, qui non modo aetate, sed etiam omni studiorum ratione vitaeque usu Plinium contigerit.

III.

Eum hominem Tacitum fuisse cum aliis multis ego contendo ea tamen conditione addita, ne post Domitianum libellum ab eo scriptum esse statuatur.

Non obstare temporum rationes, deinde multa illa, quae continet dialogus, de omni eloquentia, de singulis hominibus, de saeculi ingenio, de republica iudicia ad unum omnia cum Taciti persona dignissima esse tum optime quadrare ad ea, quae de iisdem rebus passim in libris Tacitinis leguntur, apprime denique talem curam in hominem convenire multos per annos eloquentiae studiis deditum, tam accurate nuperrime collectis aliorum iudiciis Gerardus Iansen et Franciscus Weinkauff exposuerunt — quorum uterque Prolegomena Tua, vir doctissime, cum laude commemorat ac saepe adhibet, — ut de summa re cum illis consentiens ad illorum argumentationem[h]) simpliciter relegare possim.

De eo quoque loco, qui unus difficultatem eamque haud parvam habere mihi videtur, longam disputationem supervacaneam fecit Weinkauffii diligentia, quae tantas copias congessit, ut vel accuratissimi sermonis existimatores (si minutiora quaedam, veluti particulas, transitionum figuras, verborum collocationem exceperis) in iis ad-

---

[h]) Magis etiam Ianseni libellus mihi probatur quam longa illa praefatio, quam Weinkauffius novissimo libro praemisit. Hic enim, cum omnino egregie disputarit de materia diu multumque perpensa, tamen nonnulla immiscuit, quae adversariis aggrediendi occasionem datura sint. Veluti p. LXXVI tertium consulatum Muciani, quem iam certo scimus ex actis fratrum arvalium (Marini, Gli atti etc. I. p. 129; Henzen, Scavi nel bosco sacro d. fr. Arv., p. 34) anno 72 cum T. Flavio Sabino consulem fuisse, adsignat anno 75 et contendit, Helvidium Priscum eo anno nondum exulem fuisse.

quiescere possint. Videtur tamen vir spectatissimus interdum, ut fere fit, studio quodam abreptus iusto plura probare voluisse eaque re argumentorum suorum vim aliquantulum imminuisse.[i])

Ac primum quidem e 'novorum' vocabulorum, quae ille (p. 29) recenset, numero eximenda videntur: statio, qua voce dominationis annum significari cum multis nego[k]), et proeliator (cf. Val. Max. 3. 2. 24), contra haud scio an adiciendus sit antiquarius.

Dictiones plane singulares praeter eas, quae p. 29 leguntur, ego adgnosco: 32 longe interest, 22 olentia (?) = oblitterata, 31 collectus = pressus, adstrictus, 20 in studiorum incude positi, ib. veterno inquinatus, 19 odorari = leviter attingere, 9 suum genium propitiare = se colere. Ceteris omnibus locis, qui singulariter scripti sunt, vel plane vel paene similes aliorum scriptorum respondere arbitror.

Deinde, ne Taciti causae faveri videatur, vocum 'poeticarum et insolitarum sed in ipso Tacito obviarum' (ib. p. 29.) indici subtrahantur, quae Plinius quoque usurpavit: proceres, obsequium, rubor, suboles.

His praemissis ad rem venio. Quae hic iam contra se habet atque antea in Plinio. Omne Plinii genus vidimus vel maxime cum dialogo congruere, singula multa diversa esse: contra singularia pleraque mirum quantum conveniunt cum Taciti usu, cum universum genus differat. Atqui perspicuum est, si de auctore quaeritur, summam vim habere multarum singularium dictionum cum scriptore aliquo communionem, cum sermonis tenor colorque fere singulorum ingenio minus quam totius aetatis indoli debeatur.

Qaerendum iam est primum, num satis multa et certa Tacitini ingenii morisque vestigia in dialogo appareant, deinde num quando Quintilianeo genere scribere ille et voluisse et potuisse existimandus sit.

Summatim iam recensebo, a levioribus rebus exorsus, quae fere similia habent dialogus et libri sine dubio a Tacito scripti:

a) Grammaticis in rebus utrobique fere idem usus est, iidem licentiae fines, cf. Weink. p. 107 etc. Insigniora haec: manifestus c. inf. pass. (d. 16; ann. 2. 57), habeo dicendum, cognoscendum etc. (hist., ann.), terrere, quo minus (hist.), inhonestum factu (Tac.: inhon. dictu), dignus tractatu (Agr., hist.: d. memoratu), non suffecturus (Germ., ann.: suffecturus) mansurum bene-

[i]) Idem quamvis modeste monet Iansenius p. 71. — [k]) Vide p. 25 et adnotat. b.

ficium (ann., hist.), quominus = quin (Tac. pass.). Novum esset illud ingredi famam auspicatus d. 11, si modo satis constaret lectio: legitur tamen auspicari c. inf. iam Sen. epp. 83. 5; Plin. n. h. 31. 41, et ausp. initium Suet. Cal. 54.

b) allitterationis (sit venia verbo usu iam recepto), quam admodum in deliciis habet Tacitus, item adnominationis, syllabarum complosionis, homoeoteleuton, polyptoton — figurarum apud illum frequentium — ingentem exemplorum copiam habet dialogus: allitterationis unius, si recte numeravi, Weinkauffius (p. 48—75) CIIII exempla percenset. Quantum valeant eius indices ad probandum id, quod est demonstrandum, non audeo aestimare, cum ad aliorum scriptorum aequalium in his rebus usum non satis attenderim. De anaphora et variata oratione cf. Weink. p. 81 sqq.

c) Recte sine dubio observavit Weinkauffius, solere Tacitum in enumeratione bimembri vel trimembri pluribus vocabulis additis amplificare ultimum membrum (cf. praef. p. CXLI etc. et 89 etc.) idemque probavit saepe fieri in dialogo. Exempla ab eo congesta si recitari audies, ut dissentiat mentis iudicium, certe ipsae aures, opinor, haec omnia ab uno eodemque homine scripta esse non poterunt non iudicare: tam similiter allati a Weink. e dialogo loci cadunt Tacitinis, quos adscripsit. Minus me moverunt gradationis III, chiasmi XXIV exempla, quae leguntur p. 97—99. Eum quoque locum tacitus praeteribo, qui est de verborum collocatione p. 100—103, quoniam a nullo adhuc satis accurate tractatus est: nam Andresenus quoque, qui primus (in progr. Berol. o. 1874) eum ausus est attingere, exclusis tamen dialogo et Germania, non tam absolvit hanc quaestionem quam incohavit. Neque, ut dicam quod sentio, ulla inquisitione probari poterit, hoc nomine esse dialogum Taciti libris similem: utique praevalebunt, quae dissimilia sunt.

d) Maioris etiam momenti est, quod permultae voces, dictiones, notionum et copulationes et oppositiones in dialogo occurrunt, quas constat Tacito vel maxime fuisse usitatas. Ut Weinkauffius p. CXLIII—CLIII, deinde in diligentissimo indice, qui pertinet a p. 131 usque ad p. 292 nonnulla perperam in suum usum verterit, ea, de quibus dubitari non potest, tam multa sunt, ut mihi quidem maximis ponderibus trutinam impellere videantur. Non reperiuntur sane in historicis Taciti libris verba propria artis rhetoricae multaque, quae in id genus cadunt: at nemo prudens hoc mirabitur. Illud

contra admiratione dignum, quod hominis e solis historiae monumentis nobis noti ingenium moremque tot dialogi loci nobis repraesentant, ut vel inviti eius reminisci cogamur.

e) Idem fere iudicandum erit de illa synonymorum descriptione, quam exhibet Weink. p. 39—48. Pleraque Cicero, alia alii sibi vindicent, tamen relinquitur tam magnus numerus copulationum, quae certorum Agricolae, Germaniae locorum nos commonefaciant, aliarum (sed pauciorum) quae historiarum et annalium, ut, quo levior res per se est, eo magis unius hominis atque Taciti quidem usum hoc signo adgnoscere mihi videar.

f) Rem confici paene iis locis arbitror, ubi audacter dicta occurrunt, quae proxime absint a simillimis Taciti locis, cum neque prioris neque eiusdem saeculi scriptores, qui quidem soluta oratione scripserint, similia habeant. Valet hoc de singulis vocibus, veluti cura = liber, histrionalis, orbis = orbis terrarum, placita, multo autem magis de multis dictionibus: studium haurire, complecti provincias, nomen inserere famae, famam alicui circumdare, denegat alicui natura ingenium, metum et terrorem ferre, adfluens auditor, subnixus gratia, delegatur infans ancillae, in ore hominum agere, fovere studium, aliud agentes = ἀλλότρια πράττοντες.[1])

[1]) Anxie cautus, ne quid Tacito adsignarem, quod cum Quintiliano, Plinio vel Seneca ei commune esset, exclusi: paupertas et angustiae circumstant aliquem, cf. Sen. dial. 10. 2. 3; Plin. Pan. 3; formare liberos = educare, Plin. Pan. 94; aures aliquid respuunt, Quint. 11. 1. 61; negotium sibi importare (si quidem recte ita legitur d. 3), cf. Cic. off. 2. 18 si quid importetur nobis negotii, de orat. 1. 38 detrimenta publicis rebus importata, Phaedr. 1, 28, 6; lenocinari voluptati = eam iucundiorem facere, cf. Plin. epp. 2. 19. 7 libro isti novitas lenocinatur, 1. 8. 6 (rei) necessitas lenocinatur; sordidius et abiectius nati, cf. Quint. 2. 12. 7 sordida et abiecta; Plin. epp. 6. 33. 2 splendide nata (natus ib. 7. 22. 1); agunt feruntque cuncta (dub. lectio d. 8), cf. Liv. 40. 49. 1 cum ferret passim cuncta atque ageret, ac saepius ita Liv.; Ephesum clamoribus quatit, cf. Plin. Pan. 51 tecta urbis quatiuntur; ib. 94 altissima quaeque quatiuntur; aures = auditores, cf. Quint. 10. 1. 32 apud aures vacuas atque ineruditas; eloquentiae nascens nec satis adulta, cf. Quint. 10. 3. 2 verba in labris nascentia; ib. 1. 16 nova et nascentia; 2. 4. 5 adulta aetas. Haec omnia si, ut par est, detraxeris, ad nihil paene rediguntur, quae Iansenius p. 65, hac in re certe iusto cupidior, tamquam Tacitini ingenii vestigia recenset. Contra commemorandum fuit notitiae vocabulum, quod

Vidimus admodum multa similia esse, in his pleraque, id quod plurimum valebit, quae non vulgari sermone trita fuisse apparet, sed unius alicuius hominis morem referunt. Nonnulla habere dialogum, quae frustra in Taciti scriptis requisiturus sis, minime sileo neque tamen hac in re immorandum esse censeo. Nam, quae in uno dialogo leguntur, omnia utique Tacito digna sunt et intra Tacitinae libertatis fines se continent, multa autem eiusmodi sunt, ut rerum scriptor, si voluisset, ne potuisset quidem ea usurpare. Alia (veluti quod ecce, fere, itaque, nempe enim, non solum ... sed etiam, paene, praesertim, utrumne ... an in dialogo leguntur, in Taciti libris non item)[m]), artissime cohaerent cum ea quaestione, quae est de genere dicendi. Quod enim iure maxime nos moveret, si oratoris rhetorisve tempore aequalis sermo in comparationem vocaretur, non recte magni ducemus, si de homine agitur, cuius libri omnes in alia parte liberalium studiorum versantur. Si quid video, aut negandum est, unum hominem tam diversa dicendi genera quam sunt dialogi et Taciti annalium 'coniungere et copulare' (d. 17) potuisse, aut spernendum id genus differentiarum quod significavi.

Ego vero — ut iam rem attingam omnium fortasse difficillimam — mihi persuasi fieri potuisse, ut idem annales scriberet, qui

— d. 13 solum, d. 11; 36 cum verbo nomen coniunctum — gloriam passivo sensu significat. E solutae orationis scriptoribus primus Nepos videtur ita vocem usurpasse (Dio 9. 4). Vitruvii locum, quem significat E. Georges in lexico suo, non repperi: Quintilianum Pliniumque nihil simile habere affirmare possum.

[m]) Praeter vocabula supra enumerata haec fere habet dialogus, quae non occurrant in ceteris Taciti scriptis, si ἅπαξ εἰρημένα ut antea iam tractata hic praeterire licet: „scurrilitas, uniformis, antiquarius, interitus, (quam vocem ut vulgarem postea sprevisse videtur), parum est c. inf., propter (pro qua vocula maluit dicere ob, veluti en pro ecce, ferme pro fere, prope pro paene, igitur, ergo pro itaque, nescio quo aurium ludibrio motus), tepor, lentitudo, impexus, veternus (?), inquinare, valetudinarium, incus, ineptiae, praedicere = prius dicere (Quint. Plin.), liber = oratio, conferre = colloqui". Adde huc permagnum numerum eorum vocabulorum, quae sunt artis rhetoricae propria omninoque in eloquentiae genere versantur (inutile videbatur ea enumerare): apparebit multa plura dialogi verba non legi apud Tacitum quam apud Quintilianum. At quis prudens hoc admirabitur? Contra, si non tam numeras quam ponderas vocabula et id quaeris, quid uterque pro materiae natura dicere potuerit, illud potius stupebis, quod in tanta rei tractatae diversitate non magis differunt Taciti historici libri a dialogo.

scripsisset dialogum, si quidem aetate provectus illos, multo minor natu hunc librum composuit. Hanc conditionem ita premo, ut cum ea me iudice stetque cadatque res. Cuius sententiae socios contra doctissimos viros Haasium, Nipperdeium, alios Steinerum, Weinkauffium, Iansenium, Woelfflinum me habere gaudeo: neque Te, vir doctissime, de summa re aliter iudicasse video. Non tanti profecto mihi est Tacito dialogum vindicare, si ea re magni illius hominis imago, quam mente concepi, plane confunditur et oblinitur. Atqui cum Niebuhrio magnificam illam Taciti austeritatem et sententiosam brevitatem praeter singulare viri ingenium maxime ei dolori deberi iudico, quem homo patriae aeque atque boni honestique amantissimus e saeculi miseriis ceperat. Indignationem sibi satiras expressisse testatur Iuvenalis, ab eadem animi affectione videtur Taciti sermo vel maxime colorem duxisse. Quodsi ita erat, non poterat, credo, pro materiae tractandae natura ille peculiaris Tacitinae orationis color sumi ponique, sed necessitate quadam quidquid scriptor attigerat inficiebat. Inde quovis pignore contendo, si ille anno 96 vel 97, vix recreatus a summa de publicis calamitatibus aegritudine scribere de corruptae eloquentiae causis constituisset, non aliter eum rem tractaturum fuisse, atque fecit in Agricola, id est ita, ut laetiora quoque enarranti etiam atque etiam tristitia obreperet, quo diutius esset suppressa, eo fortius eruptura. Leguntur sane in dialogo aliquot loci, quibus saeculi mala non sine dolore commemorantur, at toto genere differunt modicae hae querelae ab illo odii indignationisque impetu, qui in Agricola hic et illic erumpit. Neque illud unquam credam, virum praetorium consulemve, cuius eloquentia iam remotissimis provinciis innotuerat (Plin. epp. 9. 23. 2) quem adolescentes eius artis studiosi tamquam magistrum sectabantur (ib. 4. 13. 11) tam anxie, ne dicam serviliter, Ciceronis vestigia pressurum fuisse, quam pressit dialogi scriptor. (Cf. Peter, praef. edit. p. 2 sqq., Eckst. prolegg. p. 76 sqq.) Accedit quod nonnulla iuventutis nondum satis moderatae vestigia in dialogo deprehendi contra gravissimam Haasii auctoritatem (edit. 1855 p. XIV) cum aliis multis iudico, veluti cum Carolo Peter, cuius accuratae eius loci tractationi (p. 5) non habeo quod addam.

Cum quae modo exposui tam certa mihi sint, ut nullam dubitationem habeant, non ausim tamen cum Iansenio et aliis sub Tito, Tecum, vir carissime, sub Domitiano librum compositum esse affir-

mare. Si quidem recte iudico, non impedire illum de XV annorum tot hominum silentio locum (Agr. 3), ne editum, nedum scriptum sub Domitiano dialogum statuamus, non video, quo iure illius imperatoris initia excludantur, quae satis laudabilia fuisse Suetonius testatur. Unum tamen terminum ultimum constituere audeo, eum scilicet annum, quo imperatoris invidia Agricola e Britannia revocatus est (a. 85).[n] Quo primum anno malum principem respublica Domitianum senserit, haud ita facile erit certo definire: sine dubio autem illa soceri dilectissimi iniuria Taciti animo grave vulnus inflixit, praesertim cum sub idem tempus in medio honorum cursu ipse, ut videtur, principis malevolentia retentus esset.[o] Civitatis quoque eo anno iam satis tristem fuisse conditionem colligitur ex Agr. c. 39—41. His de causis librum, cuius hilaritas raro querelis ac ne iis quidem admodum acerbis interpellatur, scriptum existumo ante annum 85, quo altiorem e publicis privatisque malis Tacitus dolorem accepit.

Demonstrandum iam esset, quo quasi itinere eloquentia Taciti ab illa hilari abundantia, quam dialogus habet, ad austerum pressumque genus pervenisset, nisi eum locum cum Weinkauffius aliique tum nuper Iansenius egregie pleneque pertractavissent. Nunc in eo me continere potero, ut pauca quaedam illorum argumentationibus adiciam, quamvis aegre post sterilem tot minutissimarum rerum tractationem hunc multo laetiorem locum totum aliis relinquam.[p] Si quid video, haec fere dicenda sunt:

Cum Tacitus Plinio adolescenti non solum 'imitandus' in eloquentia, sed etiam 'imitabilis' visus sit (epp. 7. 20. 4, ubi Plinius etiam addit: 'ita similitudo naturae ferebat'), cum nulla unquam in Plinii epistolis appareat de genere dicendi cum amico discrepantia, cum Tacitus, diu laudatissimus orator, existimandus non sit — quamvis σεμνότερος (Plin. epp. 2. 11. 17) — a vulgari loquendi more ultra modum recessisse, iuvenis ille recte iudicabitur simpliciore, laetiore, aequabiliore quam postea oratione usus esse. [Si quidem dialogum scripsit, non dubito ob ea, quae p. 20 monui, illud

---

[n]) Cf. Urlichs, de vita et honoribus Agricolae 1868 p. 31. — [o]) Cf. Urlichs, de vita et honoribus Taciti, 1879 p. 9; Mommsen, Herm. III p. 88. — [p]) Quantum ille de re publica dolor valuerit ad immutandam Taciti eloquentiam, tam splendide exposuit Iansenius p. 69 sqq., ut profecto omnem illum locum transscribere quam denuo tractare mallem: dignus enim est, quem vel animi causa perlegas.

quoque iam pro certo affirmare, eum Quintiliani fuisse discipulum, quod per se multis erat verisimile.[q]) Quodsi ita fuit, nemini certe mirum erit, quod liber ille ut in omni descriptione ita in singulis dictionibus latissime patentem prodit Ciceronis imitationem (Ians. p. 61—64), cum huius studium, ut supra monuimus, adolescentibus suis Quintilianus vel maxime commendare solitus sit.]

Egregie tamen docuit Iansenius (p. 65 etc.), in medio illo orationis flumine placido et aequabili observari interdum in dialogo quasi vertices salebrasque, e quibus veluti 'ex ungue leonem' singularem Taciti indolem possis adgnoscere. Praeter insoliti roboris dictiones[r]) p. 65 ille enumerat aliquot sententias dialogi, quas nemo negabit Tacitum redolere, exemplisque docet, illud novandi variandique sermonis studium, quod in historiarum libris Taciti adeo eminet, in dialogo quoque apparere (p. 66).[s])

Verissime tum idem admonet, ne postea quidem Tacitum aeque omnia eodem abrupto pressoque genere tractasse: inprimis orationes historiis insertas aequabilius esse scriptas et rotundius, ut in iis passim vulgaria quoque, quae alias adhibere spreverit (p. 73), vocabula admiserit: synonymorum autem copulationem, quae dialogi maxime propria sit, adeo non alienam esse a Taciti more, ut in Agricola Germaniaque saepissime, ne in posterioribus quidem libris raro illa abundantia sermonis occurrat. Omnino, ut ego hoc addam, non recte Taciti usum adsequitur, qui eum ante omnia brevitatis studiosum fuisse dicit. In annalibus quoque, maxime maturo senis opere, haud raro videmus hominem ingeniosum et altissima sentientem dictiones admodum similes coacervare et, quasi sibi satisfacere non possit, graviter dicta saepe gravioribus cumulare, multis nominibus unum idemque significare. Quodsi in iis synonymorum coniunctionibus, quae in dialogo leguntur, non paucae prope absunt ab ἓν διὰ δυοῖν figura (ne plus dicendo Ulbrichtium[t]) lacessam, discipulum carissimum), hoc quoque Taciti nos commonefacit, quem constat — maxime in prioribus libris — tam audacter varia nomina una

---

q) Cf. Aem. Walter, de Taciti studiis rhetoricis, Halis 1873. — r) Nonnulla falso ab eo huc referri monui in adnot. l, at facili opera pro iis, quae delenda sunt, exempla substitui possunt magis idonea. — s) Cf. Woelfflini, doctissimi viri, ea de re commentarios in Philologi tom. XXIV et XXV. — t) E. Ulbricht, Taciti qui ad figuram ἓν διὰ δυοῖν referuntur loci etc., 1875.

συζυγίᾳ copulasse, ut sive iure sive iniuria crebra τοῦ ἓν διὰ δυοῖν exempla editores deprehendisse sibi visi sint.[u]) Neque illud leve est, quod minor apparet dialogi cum historiis annalibusque similitudo, multo maior cum Agricola Germaniaque: proprius videlicet ea quae quadragenarius, quam quae sexagenarius scripserat, ad id opus accedunt, quod quaestoria aetate Tacitus, si modo recte ita statuimus, composuerat.

Ad calcem iam pervenimus. Ut ea, quae de aliis impeditae quaestionis partibus Weinkauffius et Iansenius, de elocutione iidem attulerunt et ego hoc libello exposui, paucis complectar, meum iudicium hoc est: ‘temporis rationes, colloquii personae, varia de tot rebus hominibusque iudicia, singulae sententiae optime quadrant ad Tacitum, cui boni omnes codices dialogum attribuunt. Elocutio est omnino Quintilianeae Plinianaeque quam Tacitinae longe similior: at multa illorum propria in dial. non leguntur, contra apparet mira saepe in singulis dictionibus cum Taciti locis similitudo. Satis demonstrari potest, quomodo hic ab eo genere, quod in dialogo est, sensim ad illud pervenerit, quod exhibent reliqui libri: praeterea dissimilia multa materiae tractandae diversitati recte imputantur. Ergo non est, cur certo codicum testimonio repugnetur’.[v])

Utrum aliquem fructum ex hac mea opera litterae percepturae sint, nescio, ut est difficile sua ipsum recte aestimare. Utique libellus Tibi, vir spectatissime, pie dedicatus hac ipsa ‘professione pietatis aut laudatus erit aut excusatus’.

---

u) Cf. Iansen, p. 75; Weink. p. 39 sqq. Quod exeunte libello summam eorum rettuli, quae apud Iansenium leguntur, multis, credo, gratum fecero, quandoquidem dissertationes Groningenses ad nostrates rarius pervenire solent. Accuratius potuisse elocutionem dialogi ab eo tractari non nego, at iudicium eius et argumentatio mihi quidem summa laude digna visa sunt. — v) Quid dicturus fuerim, si Plinio vel Victorio Marcello vel cuilibet alii codices librum adsignarent, nescio. Dubito, an ausurus non fuerim contendere, utique Tacito dialogum esse adscribendum: tantum iis credo dari debere, qui a contraria parte sunt. Aliud est demonstrare, potuisse a Tacito librum scribi, aliud scriptum esse. Quodsi Hofmannus-Peerlkampius olim (bibl. crit. nova I. 1) dixit: ‘saepissime auctor dialogi ita scribit, ut praeter Tacitum nemo unquam scripsit’, primum nego recte se habere illud saepissime, deinde obicio, neminem iudicare posse, quomodo hic vel ille aequalium eandem materiam eodem tempore tractaturus fuerit, postremo testor, me in singulos menses plura apud Plinium, Quintilianum, Frontinum, Suetonium repperisse, quae antea putaram ab uno Tacito scribi potuisse.